

משה גרנות: אל נתיב האפוס

על ספרו של בן-ציון יהושע "מילואים בשדות האורז"

אסטרולוג, 2007, 271 עמ'

זכותם הגדולה של סופרי ישראל היא שהם פתחו בפני העם את השערים אל הציונות המעשית, הפוליטית. י"ח ברנר טען בצדק, שלולא סיפוריו של מנדלי מוכר ספרים, המראים את העיירה היהודית בכל ניוונה - לא היו קמים מושבים וקיבוצים, ובעקבות ברנר ניתן להניח, שפואמה כמו "בעיר ההריגה" של ביאליק האיצה את הקמת כוח המגן העברי. כאשר כבר קמה המדינה, התאגדו סופרי ישראל, שלא מדעת, לחבר את האפוס הגדול של היהודים אשר באו לכאן משבעים גלויות. האפוס הזה מרתק, לא רק את הקורא העברי, אלא את קוראי כל העולם - יוכיחו עשרות השפות אליהן מתורגמת מיטב הספרות העברית העכשווית.

החכמים נמשכים אל נתיב האפוס הזה, ותורמים לו לפי יכולתם וכישרונם, כדי שלא ייעדר ממנו אף מתת של שבט משבטי ישראל שהתקבצו כאן. בין הסופרים החכמים מבקש אני לכלול את בן-ציון יהושע, שנולד בארץ-ישראל, אך הוא טורח ללא ליאות לצרף אל נתיב האפוס האמור את שכיות החמדה הספרותיות של הוריו: אימו, בת היישוב הישן הספרדי בירושלים, ואביו שעלה לארץ מאפגניסטן. בן ציון יהושע חוקר ומספר על שתי הגלויות, הגם שבצדק הוא מתרכז (במחקר ובסיפורת) בכל הקשור בעולמם של יהודי אפגניסטן ומרכז אסיה. על ההווי היהודי בספרד שלפני הגירוש, ועל הווי יהודי ספרד בגולה ובארץ נכתב לא מעט (לדוגמה, "במצולות ים" של י"ל גורדון ו"הנשאר בטולדה" של אשר ברש), אבל באשר ליהדות מרכז אסיה - בן ציון יהושע הוא חלוץ, ועל כך יש לשבח ולחזק את ידיו.

"מילואים בשדות האורז" מחולק לשני חלקים: "סיפורים מכאן", ו"סיפורים משם", וחלק גדול מהחלק השני מתרכז בעולם היהודי והמוסלמי שבמרכז אסיה ("הבלדה על סמירה הבתולה", "שלג אדום בהרים", "רוכב ערבה", "שיירה בשער העיר", ובמידה מסוימת גם - "מכשפה ושמה טטיאנה" ו"נשיקה של סטאלין"), אך הקורא ימצא

גם סיפור נוגע ללב על תלאות היהודים בספרד הנוצרית ("רקואל, רקואל").

רוב הסיפורים בחלק הראשון בנויים בהרצאה ריאליסטית, ואפילו הומוריסטית (בעיקר - "פיגארו במאה שערים", "מזל", "מעשה בילקוט", "בריחה לילית"). במינון קטן יותר ימצא הקורא הומור גם בשאר הסיפורים, אך הנימה המרכזית בהם היא נימה סאטירית על העולם החרדי: בסיפור "צמח ישועה" יש הצלפה חזקה מאוד כלפי החוזרים בתשובה, המפקירים את משפחותיהם עבור מקסם שווא, ומידרדרים אל העוני בעטיים של נוכלים המכריזים על עצמם כשליחי האל; הסיפור "ורוניקה המטורפת" מתאר כיצד "מקובל" מנכס לעצמו נערה יפיפיה בנכלולי כשפיו; הסיפור "תינוק לכבוד שבת", מתאר אברך, המתפרנס מחלפנות, המפקיד את ילדו התינוק בידי זוג חילונים "ציוניסטים" שעומדים בתור לרופא, ואברך זה לא בא לקחת את "הפיקדון", אלא לאחר שהוא משוחרר מבית המעצר בעבור העלמת הכנסה; "האב, הבן ו'דויד הקטן'" מתאר כיצד הופכת הבורות המוחלטת של החרדים בענייני מדע - ליתרון אמוני. ארבעת הסיפורים האלה חושפים את השנאה העזה של החרדים כלפי "הציוניסטים" וכלפי כל מה שהקידמה מייצגת.

בחלק הזה של הספר יש שני סיפורים על בגידות בחיי נישואין ("הראי" ו"פרופסור לאתיקה"), ובשניהם יש סאטירה כנגד האליטה המזויפת ערכים שכביכול היא מאמינה בהם. הסיפור האחרון "רוחות" יוצא דופן בחלק הזה, שכן הרצאתו היא "אפלה" וסוריאליסטית.

האווירה בחלק השני - "סיפורים משם" - היא הרבה יותר כבדה: ב"הבלדה על סמירה הבתולה" מתוארים רצח והתאבדות שאירעו בנבכי העבר ואינם נותנים מנוח לאורחים בפונדק שבו קרה המעשה; בסיפור "רקואל, רקואל" מתואר שוב כיצד קורותיה של נערה יהודייה בספרד, בת שר שנידון לעינויים ולמוות - משפיעות על נערה בת שם דומה מצאצאיהם הרחוקים של מגורשי ספרד החיים בירושלים - גורל שתיהן - לטבוע בנהר הטאחו שבטולדו. "שלג אדום בהרים" מתאר רצח של יהודי בעולם הכפור

שבהרי פאמיר; ו"רוכב ערבה" מספר על אומללותן של נשים שנמכרו לזנות כדי לענג את רוכבי השיירות שחולפים על פני מדבריות מרכז אסיה.

בסיפור "שיירה בשער העיר" הנימה היא יותר קלילה, וב"מכשפה ושמה טטיאנה" ו"הנשיקה של סטאלין" יש נימה כמעט הומוריסטית, כמו בחלק הראשון. "מילואים בשדות האורז", החותם את הספר, ושעל שמו נקרא כל הקובץ, חוזר אל הנימה הסוריאליסטית, כמו בסיפור האחרון של החלק הראשון.

הספר מביא אל הקורא ריחות, צבעים ואווירה מעולמות רחוקים גם מבחינת המקום וגם מבחינת הזמן. נקל לקורא לחוש בהתלהבות של המחבר הדואה על כנפי הדמיון אל אותם מחוזות אקזוטיים, התלהבות המנתבת אותו אל לשון פיגורטיבית עשירה; אלא שלעיתים הדאיה הזאת מובילה, לטעמי, אל פיגורטיביות עודפת. להלן דוגמאות:

"... (סטיב) הגיע הביתה תשוש, דגלו שמוט בין ברכיו, ונחירותיו מתפשטות מקצה הבית ועד קצהו כמנסרה בג'ונגל שאיבדה שליטה." (ע' 31); "לעיניי נתגלה ראשו של גוסטב במלוא הדרו - סלסילת ביכורים ענקית עמוסה פיאות מסולסלות לאורך ולרוחב, פיאות זעירות קפיציות ושחומות של נערה אפריקאית שנקלעה בטעות למאה שערים בירושלים." (ע' 88); "צעיר שלא טעם אישה מעולם, חש בשיפולי בטנו מרקד נחש קוברה בסלסלה של מרקיד נחשים." (ע' 234); "הוא פיזר כספים ברוחב לב על נשים כחולות עין וזהובות שיער, שגזרתן כשל כינור, אחוריהן צמד מילונים מתוקים ורימוני אהבתן מלאים מצוות." (ע' 237; ראו גם ע' 47, 48, 87, 90, 113, 254).

יש קטעים מצחיקים למדי בספר, אך חבל שמדי פעם משתמש המחבר ברסיסי הלצות מן המאגר הקיים והידוע: "כאן עושים נעליים מעור הקונה" (ע' 91); "פונקטליך כבר לא בא. הוא גם לא התקשר" (ע' 129); "איך יצאה נשמתה (של הצעירה בעת המשגל) כשכל נקביה סתומים?" (ע' 210); המספר שהפך להיפוכונדר מבקש שיחרטו על מצבתו: אמרתי לכם!" (ע' 256; ראו גם ע' 108).

בן ציון יהושע הוא ידען מופלג בדברי הימים ובפולקלור של עמי מרכז אסיה, והידענות הזאת מוצאת את ביטויה בקפלי הסיפורים, אלא שלעיתים השפע הזה איננו מיטיב עם הרצאת הסיפור: גיבוריו של יהושע מלעיטים את הקורא בידע היסטורי על יהודי אפגניסטן, על תולדות הפשטונים וקרבתם אל מנהגי היהודים, על אנוסי משהד, על מנהגי הנישואין של המוסלמים, על חובות המוסלמי המאמין וכדומה. גיבור אחד מספר לשני פרטי פרטים היסטוריים, כולל שנות ההתרחשויות (לפי הלוח הגרגוריאני!) – והשפע הזה, הגם שהוא מרתק – הופך לעיתים את השיחות לחסרות סבירות (ראו ע' 193-191, 201, 215, 217, 221-223, 230, 232).

אך כל אלו בבחינת זוטות – ראוי להיכנס לפרדס הזה של בן-ציון יהושע ולהתפעל מהצבעים, להתבשם מהריחות. הקורא יפגוש שם עולמות אקזוטיים שנדיר למצוא כמותם בסיפורת העברית.